

Şeyh Mustafa Dağıstânî (1824-1909)

Sheikh Muştafâ Dagistânî (1824-1909)

Kevser KIVANÇ KARATAŞ*

Öz

Osmanlı toprakları birçok göç hareketine şahitlik etmiş topraklardır. 19. yüzyılda Dağıstan halkı da Rusya'nın tehdidi altında inleyen topluluklardan biridir. Bu makalede Isparta, Senirkent'te yaşamış bir Nakşî-Hâlidî şeyhinin detaylı biyografisi anlatılmış olup, elbette kısa Dağıstan tarihi de ister istemez bu makaleye ilave edilmiştir. Mustafa Dağıstânî Efendi, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî tarafından kurulmuş olan ve dönemin en geniş yelpazeli tarîkati olan Nakşî-Hâlidî şeyhlerinden biridir. Bu makale Mustafa Dağıstânî'nin yaşadığı devrin meşhur ulemâsı ve meşâyihîyle bağlantılarını da içermektedir. Makalede, bir yandan Şeyh Mustafa Dağıstânî Efendi'nin hayatı anlatılırken diğer yandan da 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı topraklarında yaşamış tasavvuf şeyhleri arasındaki ilişkiler ve entelektüellerin iç içe geçmiş ilmi bağlantıları gösterilecektir. Ayrıca bu makale, Mustafa Dağıstânî'nin hayatı ve bağlantılarına dair aile arşivlerini de kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Mustafa Dağıstânî, Dağıstan, Senirkent, Nakşibendiyye, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî.

Abstract

The land of the Ottomans had witnessed many migration movements. Dagestan and the people of Dagestan are one of the most oppressed groups under the threat of Russia. In this article, I will touch upon the detailed biography of a Naqshî-Khâlidî sheikh of Senirkent-Isparta who was separated from his family at a very young age. The short history of the lands of North and South Dagestan is also included in the article. He was one of the sheiks of Khâlidî branch of Naqshbandiyya Sūfî order, which was established by Mawlānā Khâlid al-Baghdādî and the most widespread Sūfî order at that time in the Ottoman lands. This article will further include Muştafâ Dagestānî's connections with the renowned scholars and Sūfî masters of his time. While narrating his life story, I will demonstrate the relationships among the Sūfî masters and how the scholarly life of the intellects intertwined in the first quarter of the 19th century in Western Anatolia as well. Moreover, this article will encompass recently acquired family archives as sources of his biography and networks.

Keywords: Sheikh Muştafâ Dagestānî, Dagestan, Senirkent, Naqshbandiyya, Mawlānā Khâlid al-Baghdādî

* ORCID: 0000-0001-8532-6744, Doktora, İbn Haldun Üniversitesi, E-mail: kevser.karatas@ibnhaldun.edu.tr.

Giriş

Bu makale Isparta'nın Senirkent ilçesinde medfun bulunan Şeyh Mustafa Dağıstânî Efendi'nin hayatını ve hayatı üzerinden Dağıstan, İstanbul ve Anadolu arasında uzanan bir iletişim haritasını aydınlatmak gayesiyle yazılmıştır. İlk etapta aile soy kütüğünü öğrenmek amacıyla yola çıkılmış ise de Dağıstan-İstanbul-Malatya-Mekke-Denizli ve ardından Isparta'da nihayete eren bir hayat yolculuğunun gizemine ve seline kapılmamak mümkün olunamadı ve bu makale ortaya çıktı. Nakşî-Hâlîdî tarikatının Dağıstan'dan Batı Anadolu'ya uzanan bağlantılarına değinirken, kaynakların yetersizliğine rağmen, Şeyh Mustafa Dağıstânî özelinde, Nakşibendiyye'nin halkla birlikte işleyiş gösterdiğine tanıklık ettik.

Mustafa Dağıstânî Efendi'nin elimize ulaşan bir eseri ve hâtıratı olmamasına rağmen, hayatı hakkında elde ettiğimiz ilk veriler, Isparta Senirkent'te bağımsız araştırmacı olarak ismine ulaştığımız Necati Ölgün tarafından yazılmış olan belgedir. Kendisi, kaleme aldığı notların, Senirkent ahalisinden olan eşrafın husûsî arşivlerinden, Şeyh Mustafa Dağıstânî Efendi'nin torunlarıyla yapılmış ropörtajlardan ve bu makalede bizim de istifade ettiğimiz Seyyid Ahmed Hüsameddin Efendi'nin *Edvâr-ı Âlem* isimli eserinden derlenerek oluşturulduğunu ifade etmektedir. Aile şeceresine ise Senirkent'e yaptığımız yolculukta ziyaretinde bulunduğumuz ve halen Şeyh Mustafa Efendi'nin türbe anahtarlarının sahibdarlığını yapan Fadime ve Hasan Ali Şavlı sayesinde ulaşabildik. Makalenin sonunda yer alan türbeye ve câmiye ait fotoğraflar, şahsi kameram ile amatörce çekilmiş resimlerdir. Aile şeceresi ve Şeyh Mustafa Dağıstânî'nin hayatına dair yararlandığımız diğer bazı evraklar da makalenin sonunda yer almaktadır.

Kökenleri ve Hayatı

1 Temmuz 1824 tarihinde Dağıstan'da doğmuştur. Aile kayıtlarına göre, Dağıstan'ın Derbend böl-

gesindeki Rukkal¹ şehrinin Şekilağdaş² köyünde dünyaya gelmiştir. Künyesi, İmam Hasan oğlu Ebu Kasım torunu Hıdır oğlu Hacı Mustafa Nuri Dağıstânî'dir. Şerif olup, soyu Hz. Hasan'a dayanmaktadır.³ Ancak üstünlüğün neseb yoluyla geçmediği ve üstünlüğün ancak Allah'a kulluk ile mümkün olduğunun bilincinde olarak bu vasfını halka karşı gizli tuttuğu kayıtlara geçmiştir. Aile şeceresinde oğlu Ahmed Feyzi Efendi'nin anlattığına göre, Ulugbey (Ulubey, eski adıyla İlegöp) köyünde meskun Mehmed Takıyuddin Efendi, kendisiyle yaptıkları sohbetin birinde, babası Şeyh Mustafa Dağıstânî Efendi'nin irfan sahibi olduğunu ama Ehl-i Beyt'ten olmadığı için bunun bir kıymet-i harbiyesi olmadığını işaret etmesi üzerine Ahmet Feyzi Efendi sıkıntılı bir biçimde Senirkent'e, babasının yanına dönmüş ve ona olayları anlattığında Şeyh Mustafa Dağıstânî Efendi'nin soyunun Hz. Hasan'a dayandığı ancak bunu insanlar üzerinde bir şöhret vesilesi olarak kullanmayı uygun bulmadığı cevabını almıştır.⁴

1 Rukkal ismi Rukal olarak kullanımıyla Şerafettin Erel tarafından belirtilmektedir. Mesudi, İbn Rusta ve diğer bazı yazarlar tarafından işaret edilen Dağıstan kavimlerinin isimlerini sıraladığı yazısında Şinzan, Ruklan ve Leycan adları yer almaktadır ve bu isimlerin bugünkü Şinazlar, Rukkallar ve Lehicler olduğunu ifade etmektedir. bkz. Şerafettin Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1961), 15.

2 Bütün araştırmalarımıza rağmen Dağıstan'da Şekilağdaş isminde bir yerleşim yerine rastlayamadık. Ancak Şerafettin Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar* kitabında “Şekililer” adında bir Dağıstan kavminden bahsetmekte olup, Dağıstânî Şeyhi'nin aile şeceresinde konusu edilen köyün Şekililer tarafından kurulmuş bir köy olduğunu tahmin ediyoruz. bkz. Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, 72.

3 bkz. Hakan Altın, “XIX. Yüzyıl Batı Anadolu Bölgesine Kafkas Göçleri”, (Yüksek Lisans, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019). Altın, tezinde, Ehl-i Beyt'in Dağıstan bölgesine nasıl yerleştiğini adım adım izlemektedir. Ayrıca bazı amatör çalışmalar da bilgilerimizi destekler haldedir: bkz. “Ehlibeyt İlk Olarak Kafkasya'ya Ne Zaman Geldi? (860-865),” <https://afurca.com/ehlibeytin-kafkasyaya-hicreti/ehlibeyt-ilk-olarak-kafkasyaya-ne-zaman-geldi-860-865/>.

4 “Dağıstânî Mustafa Efendi Aile Şeceresi - Fadime ve Hasan Ali Şavlı Husûsî Evrakı”, ts.

Bu araştırmamız esnasında günümüzden bakınca çok enteresan ama aslında o günün şartlarında alışıldık bağlarla karşılaştık. Bunlardan biri Bedüzzaman Said Nursi'nin talebelerinden Senirkentli Ali İhsan Tola'nın soyunun Dağıstanlı Şeyh Mustafa Efendi ile bir noktada birleştiği ve Ehl-i Beyt'ten oldukları ile ilgili şeceredir.⁵ İhsan Atasoy, kitabında şu bilgilere yer verir: Ali İhsan Tola'nın Bedüzzaman'ı Isparta'da ziyaret ettiği bir gün duvarda Dağıstânî Şeyh Mustafa Efendi'nin isminin de yer aldığı bir şecereye rastlar ve o sırada içeri giren Said Nursi, bu şecerenin eksik yerlerini Ali İhsan Tola'nın tamamlamasını salık verir.⁶ Bu kayıtlı evrak bize Şeyh Mustafa Dağıstânî'nin Ehl-i Beyt'ten olduğu bilgisini vermektedir. Akla ilk olarak gelen, Kafkaslarda Ehl-i Beyt'in nasıl bulunduğu sorusudur. Bu konuda Seyyid Ahmed Hüsameddin Efendi'nin oğlu Musa Kazım Öztürk tarafından kaleme alınan *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hayatı ve Eserleri* isimli eserde tafsilatlı bilgiye ulaşılabil-

mektedir.⁷ Seyyidler 15. yüzyıldan itibaren güvenli bir bölge olan Derbend'e yerleşmekle kalmayıp, Rukan köyünü de kurmuşlardır. Bu bağlamda Şeyh Mustafa Nuri Dağıstânî Efendi'nin de Rukkal köyünden olduğunu bildiğimize göre, seyyidlik bağından emin olmaktayız. Dahası, Musa Kazım Öztürk'ün kitabında belirttiği şecereye gözetdiğimizde Mustafa Dağıstânî Efendi'nin künyesinde yer alan isimleri de keşfedebilmekteyiz.

Ehl-i Beyt'ten olduğu kabul edilen Şeyh Mustafa Dağıstânî Efendi'nin *Berberoğulları* lakabıyla bilinen ailesi⁸ Şam'dan, Dağıstan'ın Kurtkaş⁹ kazasının

5 bkz. İhsan Atasoy, *Bedüzzaman'ın Lokman Hekim Ruhlu Talebesi: Ali İhsan Tola*, (İstanbul: Nesil, 2012). Kitapta geçen şu kısım ehemmiyet arz etmektedir: “Vefatından beş-altı gün önce rahlesinde Hizel bü'l-Kur'an'ı yazmaya başlayınca, Handan Hanım'a, “Kızım çok şükür, nihayet şecereyi tamamladım” der. “Baba nasıl tamamladın, Anadolu'ya girişten sonrası yoktu?” deyince, “Cenab-ı Hak hizmeti yaptırıcaksa ayağına getirir. Allah razı olsun, sizden sonra Dağıstanlı Şeyh Mustafa Efendi'nin oğlu geldi, kendilerininkini getirdi, onunla tamamladım.” Tam elini uzatıp “Şurada” diye göstereceği sırada, şiddetli bir öksürük tutar. Kriz iki saat devam eder ve halsiz düşer. Handan Hanım kalkıp bakamaz. Sonra kaybolmasın diye kaldırılır. Şecereyi tamamladığımı manevî kızı Leyla ile küçük kızı Nurdan'a da söyler. Ölümünden önce gelip gidenlerden yorgun düştüğü ve “Artık kimseyi almayın” dediği bir gün, gözü pencerenin önünde birilerine ilişir ve “Onları içeri alın” der. “Baba kimseyi almayın demiştiniz?” dediklerinde, “Onlar akrabamız, Dağıstanlı'nın torunları” der. Evet, Dağıstanlı'nın torunları olan seyyidler, Afyon'dan kalkıp ziyaretine gelmişlerdir.” age. 37.

6 bkz. Atasoy, *Bedüzzaman'ın Lokman Hekim Ruhlu Talebesi*, 36. Bu belgenin bir kopyasının Ali İhsan Tola Efendi'nin torunu Ömer Tola Bey'de olduğunu öğrendik. Ancak kendisi bu şecerenin uzun olması ve teknik yapı yetersizliğinden ulaştırılmasının mümkün olmadığını dile getirdi.

7 bkz. Musa Kazım Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hayatı ve Eserleri*, (İzmir, 1996). Dağıstan'da Ehl-i Beyt'in izlerini takip ettiğimizde ipin ucunu Muhammed Cevad Taki'de yakalıyoruz. Muhammed Cevâd (rahmetullahi aleyh), Resûlullah Efendimiz'in torunu olup, Hazret-i Ali ile Hazret-i Fâtıma'nın evlâdlarındandır. Hazret-i Hüseyin'in torunlarından olduğu için Seyyid'dir. bkz. Mustafa Öz, “Muhammed el-Cevâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2020, XXX: 512-513. Ne var ki, Şeyh Mustafa Nuri Dağıstânî Efendi'nin soyu Hz. Hasan'a dayanmakta olup künyesi aile soy ağacında mevcuttur. Lakin, seyyid ve şerif kavramlarının birbiri yerine kullanıldığı bazı tanımlamalara da rastlamak mümkündür. bkz. Mustafa Sabri Küçükbaş, “Seyyid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2009, XXXVII: 40-43. Ayrıca, Kafkaslar'da Nakşî-Hâlîdî tarikatının yayılışı ve direniş hareketiyle alakalı bkz. Halim Gül, “Dağıstan'da Nakşibendilik ve Hasan Hilmi Dağıstânî”, 2016, 483.

8 Edindiğimiz şifâhî bilgilere göre, bugün hala Şam'da “Berberoğulları” adıyla bilinen büyük bir aile mevcuttur. Ancak bunların, Şeyh Mustafa Dağıstânî'nin soyu olan aile olup olmadığı hakkında kesin verilere ulaşamadık. Erel, Şam taraflarından Dağıstan bölgesine ilk yerleştirmelerin Emeviler döneminde Halife Yezid tarafından gerçekleştirildiğini ifade etmektedir: “Halife Yezid Şam, Cezire ve Musul havalisindeki ahaliden 7000 haneyi Derbend civarına naklederek oralara yerleştirdi. Bu arada Rukkal, Kalesuvar, Mutai, Magarani, Mihraka, Bilhadi kalesini inşa ve tamir ettirdi.” Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, 65. Hz. Hasan'ın soyundan gelen Şeyh Mustafa Dağıstânî Efendi'nin Şam'daki ceddinin bu yerleşenler arasında olup olmadığı bir muammadır.

9 Araştırmalarımızda aile şeceresinde yer alan Kurtkaş isimli bir mekana rastlayamadık. Ancak muhtemelen burası, o dönemde Nadir Şah'ın kontrolünde olan “Kutkaşın” olarak anılan yerdir. bkz. Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, 104.

Vendam¹⁰ nâhiyesine yerleşmiştir. Babası küçük yaşta vefat edince amcalarının himayesi altında annesi tarafından yetiştirilmiştir. Dağıstan'daki hocası Hasan Hasbi Efendi'nin¹¹ Rus mezaliminin başladığı dönemlerde henüz 11 yaşında olan Mustafa Dağıstânî'yi ailesinin tasvibi ile İstanbul'a götürdüğünü aile kayıtlarından öğrenmekteyiz.¹²

Kafkaslar'da "İmamlar Dönemi" olarak isimlendirilen dönem, 1829-1859 yılları arasındadır. Şeyh Mustafa Efendi'nin 1835 yılları civarında Dağıstan'dan ayrıldığı dönemde İmam Şâmil, lider pozisyonundaydı. Aile şeceresinde yer alan ve Mustafa Dağıstânî'yi Osmanlı topraklarına getiren İmam Şâmil'in gözde komutanı Hasan Hasbi, ayrıca Şeyh Şâmil'in mürididir.¹³ Bu durumda 11 yaşlarındaki Mustafa'yı Hasan Hasbi'nin Osmanlı topraklarına getirmesi de hakikati yansıtır boyuttur. Dağıstan kültürünün korunmasında ve yaşatılmasında İslâmiyet ve hususen tasavvuf çok ehem-

miyetli bir mevkide idi.¹⁴ Tasavvufî ekoller arasında da Nakşibendiyye tarikatının Hâliidiye kolunun, Dağıstan bölgesinde yaygın olduğu göz önüne alındığında Dağıstânî'nin yetim oluşu ve Hasan Hasbi tarafından Osmanlı topraklarına götürülmesi ile birlikte Anadolu'da Nakşî-Hâlidî bağlamında tasavvufî eğitim sürecini devam ettirdiğini düşünmekteyiz. Bu devirde Anadolu'da Hâliidiye'nin yaygın olduğuna Hamid Algar işaret eder.¹⁵ Algar'ın belirttiğine göre, Nakşibendiyye'nin Hâliidiye kolunun kurucusu Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin 1827 yılındaki vefatından sonra Hâlidilik bütün Anadolu, Balkanlar, Dağıstan, Suriye, Irak ve Endonezya'ya yayılmıştı.¹⁶ Kuzey Kafkasya Dağıstan bölgesinde Yukarı Yerağlı Medresesi, Nakşibendiyye'nin önemli hareket merkezi idi. Sadece mânevî eğitim ve terbiye çalışmaları sebebiyle değil, Ruslarla mücadelelerde de özellikle bahsedilmesi gereken isimler Şeyh Muhammed Yeraği, Şeyh Cemâleddin Gazikumuki ve damadı Şeyh Şâmil Dağıstânî'dir.¹⁷

10 Aile şeceresinde yer alan Vendam isimli bir yere rastlayamadık. Ancak yaptığımız çalışmalarda karşılaştığımız ve Şeyh Şâmil'in askeri birliklerinin merkezi konumunda olan Viden, Vendam isminin ağızdan ağıza değişen bir türevi midir, emin olamıyoruz. bkz. Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, 159.

11 bkz. Ömer Kucak, "Çıldır Sancağı (1830-1877)", (Doktora, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2018). Çıldır Sancağı (1830-1877) Kucak, tezinde Rusya'nın müridizm hareketlerinden çekindiğini ve Osmanlı'ya Şeyh Şâmil için çalışan adamların verilmesi konusunda baskı yaptığını ifade etmektedir. Şeyh Şâmil'in komutanlarından Hasan Hasbi'nin henüz çocuk yaşta Mustafa Dağıstânî'yi İstanbul'a götürülen hocası olma ihtimalinin, üzerinde çalışılması ve araştırılması gereken noktalardan olduğunu düşünüyoruz. Hasan Hasbi Efendi'nin Şeyh Şâmil'in sufi komutanlarından biri olduğunu öngördüğümüzde Kafkas halklarının Ruslara karşı direnme gücünü ortaya koyan bir akımla karşı karşıya geliriz. Detaylı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, "Müridizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2006, XXXII: 50-52.

12 "Dağıstânî Mustafa Efendi Aile Şeceresi - Fadime ve Hasan Ali Şavlı Husûsî Evrakı.", ts.

13 bkz. Altın, "XIX. Yüzyıl Batı Anadolu Bölgesine Kafkas Göçleri", 43. Kafkasya genel tarihi, Ruslarla mücadeleler ve Hasan Hasbi hakkında bilgi için bkz. Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri: (1856-1876)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997), 52.

14 bkz. Akhmet A. Yarlykapov ve Marya S. Rozanov, "The Islamic Religion and Cultural Diversity in Contemporary Russia: Case Study of North Caucasus Region, Dagestan", *OMNES: The Journal of Multicultural Society* 5, 1 (2014): 24. Ayrıca, Dağıstan'a İslâmiyet'in girmesiyle alâkalı olarak, Müslümanlar Dağıstan'ı coğrafi ve topoğrafik nedenlerden dolayı tamamıyla fethedememişlerdir ancak dini kimliğin tohumlarını atarak yerleşme imkanı bulmuşlardır. Daha fazlası için bkz. Robert Bruce Ware and E. F. Kisriev, *Dagestan: Russian Hegemony and Islamic Resistance in the North Caucasus*, (New York: Routledge, 2015).

15 bkz. Hamid Algar, "Halidiyye" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1997, XV: 295-296. Hamid Algar Nakşibendiyye tarikatının Hâliidiye kolunun Şeyh Şâmil'a kadar uzanan silsilesinde, Kuzey Kafkaslar'da siyâsî bir mücadelenin eşiği olduğuna işaret eder. "Halid el-Bagdâdî'nin önde gelen halifelerinden İsmail Şirvani'nin, XIX. yüzyılın ilk on yılında Halidiyye'nin Kuzey Kafkasya'da yayılmasını" sağladığını da ekler. Ayrıca Nakşibendiliğin Kafkaslar'da yayılmasıyla alâkalı olarak bkz. Abdulcebbar Kavak, "19. Yüzyılda Batı Asya'da Nakşibendiliğin Yayılması", *Afro Eurasian Studies* 10, 1 (2022): 15-26.

16 Hamid Algar ve Ethem Cebecioğlu, "Volga-Ural Bölgesinin Son Büyük Nakşibendi Şeyhi: Zeynullah Resulev", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 37, 1 (1997): 137.

17 bkz. Abdulcebbar Kavak, "Nakşibendiliğin Orta Doğu'da Yayılmasında Mevlana Halid al-Bagdâ-

İlmî Şahsiyeti

İstanbul'da ilk eğitimine Hacı Feyzullah Efendi'den¹⁸ aldığı derslerle başlayan Şeyh Mustafa Dağıstânî, hocası ile beraber 1838-1840 yılları civarında Malatya'ya gitmiştir. Aile şeceresinden aldığımız bilgilere göre Malatya'da Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin talebelerinden Malatyalı Hüseyin Vaiz Efendi'den icâzetnamesini aldıktan sonra Mekke'ye giderek hac farızasını yerine getirmiş, döndüğünde ise Malatyalı şeyhi ona vefatından evvel, istihare yapmasını ve kendisine bu şekilde hakiki bir mürşid gösterileceğini salık vermiştir. Bu vesileyle kendisine, Yalvaç'a giderek, Hacı Hasan Feyzi Efendi'ye intisab etmesi işaret olunmuştur. Bu noktada bir iletişim ağına değinmek istiyoruz: Hacı Feyzullah Efendi, kendisinden icâzetnamesini aldığı şeyhi Malatyalı Hüseyin Vaiz Efendi'nin vefatıyla bir rehber arayışına başlar. Dahası, Şeyh Mustafa Efendi'nin seyr ü sülûkunu devam ettirdiği mürşidi Hacı Hasan Feyzi Efendi de Şeyh Feyzullah Efendi'nin rahle-i tedrisatından geçmiş olup, kendisine "Feyzi" ismini de mürşidi vermiştir. İkisinin de Muhammed Kudsi Bozkırî Efendi'nin talebesi olmaları elbette ki bu meyanda tesadüf olmayacaktır.¹⁹ Yalvaç'taki Hacı Hasan Feyzi Efendi ile tanışan Şeyh Mustafa Dağıstânî, mürşidinin hacca niyetlenmesi üzerine ve Senirkent'ten gelen bir grubun kendilerine irşad vazifedarı görevlendirilmesi talebi üzerine Hacı Hasan Feyzi Efendi

di'nin Rolü", *Uluslararası Mevlana Halid-i Bağdadi Sempozyumu*, 2016, 6. Şerafettin Erel, Ruslara karşı silahlı ayaklanmayı destekleyen Nakşibendî şeyhleri arasında Kürali Muhammed'i de sayar. bkz. Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, 124.

18 bkz. Fatma Kaymakçı, "Nakşibendî Meşâyhinden Hacı Feyzullah Efendi ve Tasavvufî Görüşleri", (Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).

19 bkz. Nurettin Aksakal, *Tarihte Denizli'nin Gönül Sultanları- Hasan Feyzi Efendi ve Üzüm Dedesi Hulusi Efendi* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1998). Ayrıca bkz. Kavak, "Nakşibendiliğin Orta Doğu'da Yayılmasında Mevlana Halid al-Bağdadi'nin Rolü", 169. Hasan Feyzi Efendi'nin Muhammed Kudsi Bozkırî'nin talebesi ve halifelerinden biri olduğuna dair bkz. İsmail Bilgili ve Ahmet Çelik, *Muhammed Kudsi El-Bozkırî (Memiş Efendi)*, (Konya: Konya Dizgi, 2013).

tarafından Senirkent'e irşad vazifesini ifa için gönderilir.²⁰ Böylelikle, Şeyh Mustafa Dağıstânî, Nakşibendî tarikatının Hâlidîye kolunun devamı olarak, Isparta'nın günümüzdeki ismiyle Senirkent ilçesinde görevlendirilmiştir.²¹ Bu görevlendirmenin sebebinin, yöre halkının Sünnî anlayış çerçevesinde irşad edilmesi olduğu tartışma götürmez bir hakikattir.²²

Mustafa Dağıstânî Efendi'nin Senirkent'te irşad vazifesine başlamasından bir süre sonra Dağıstan'dan aile dostları olan Seyyid Muhammed Said er-Rukkali'nin oğlu Seyyid Ahmet Hüsamettin Efendi'nin, babasının vasiyetine uyarak onu ziyarete Uluborlu'ya geldiğini ve burada Dağıstanlı Şeyh Hacı Mustafa Efendi'nin baldızı Ayşe Sıdika Hanım'la evlendiğini Ahmed Hüsameddin Efendi'nin oğlu Musa Kazım Öztürk'ün esinden öğreniyoruz.²³ Burada dikkati mucib olan

20 bkz. Selda Özgün Cirtil, "Konya Yalvaç Denizli Üçgeninde Bir Şeyh ve Denizli Hacı Hasan Feyzi Efendi Tekke Camisi", *XI. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folklorü Kongresi/Sanat Etkinlikleri*, ed. Osman Kunduracı, Ahmet Aytaç, (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2018).

21 bkz. Sami Sinav, "1844-1845 (H. 1260-1261) Tarihli Temettuat Defteri'ne Göre Uluborlu Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı", (Yüksek Lisans, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007). Senirkent, Osmanlı Devleti döneminde Isparta Uluborlu'ya bağlıyken ancak 1952'de ilçe olmuştur. Bu durumda, 1886'da belde olmaya hak kazanan Senirkent'e Şeyh Mustafa Efendi'nin gidişi Uluborlu'ya ait köy olduğu döneme rastlamaktadır. Hatta, Uluborlu Temettuat Defteri'ne göre, Senirkent'e bağlı dört mahalleden bahsedilmektedir. Isparta-Burdur bölgesine yerleşen Hamitoğulları Aşireti ve Senirkent'in kuruluşu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Erol Civelekoğlu, "Senirkent Fıkraları Üzerine Bir Araştırma", (Yüksek Lisans, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).

22 Sinav, "1844-1845 (H. 1260-1261) Tarihli Temettuat Defteri'ne Göre Uluborlu Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı",

23 bkz. Harun Alkan, "Ahmed Hüsameddin Dağıstânî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri" (Yüksek Lisans, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 142. Ahmed Hüsamettin Efendi'nin ailesi 14. yüzyılda Horasan'a bağlı Senebad'dan Dağıstan'ın başkenti Derbend'e taşınır. 19. yüzyılda Rus mezaliminden kaçarak 1860 yılında İstanbul'a yerleşir. Fay kat bir süre sonra babasının 1870'deki ölümüne kadar yaklaşık on yıl kalacağı ve eğitim göreceği Mekke'ye

husus, Ahmed Hüsameddin Efendi'nin babası Muhammed Said er-Rukkali'nin oğluna önce Denizli'deki Şeyh Hacı Hasan Feyzi Efendi ve ardından Uluborlu'ya geçerek Şeyh Hacı Mustafa Dağıstânî ile görüşmesini vasiyet etmesidir.²⁴ Öyleyse, hem Hasan Feyzi Efendi'nin hem de Mustafa Dağıstânî Efendi'nin, Muhammed Said Efendi ile henüz Dağıstan'dan göç etmeden evvel tanıştıkları sonucunu çıkarabiliriz. Ancak burada sadece soy bağına dayanan bir yakınlaşma sebebi göremiyoruz. Acaba özellikle bu isimlerle görüşmesinin kendisine vasiyet edilmesinin ardındaki sebep nedir?²⁵ Hasan Feyzi Efendi'nin Denizli'ye yerleşmesinden yani 1850 yılından evvel Horasan'a yaptığı mânevî ilimlerde rüşdünü artırma ziyareti-

taşınır. Babasının ölümü üzerine vasiyeti gereği önce Denizli'ye giderek Şeyh Hasan Feyzi Efendi ile sonra da Uluborlu Nakşibendi şeyhlerinden Dağıstanlı Hacı Mustafa Efendi ile görüşür. Bu meyanda Şeyh Hacı Mustafa Dağıstânî'nin baldızıyla evlenir. 1897 yılına kadar da babasının dostu ve halifesi olan Dağıstanlı Şeyh Mustafa Efendi ile görüşmelerine devam ederek bir yandan babasının vasiyetine de riayet etmiştir. bkz. Musa Kazım Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, (Ankara: Yenigün, 1969).

- 24 Bu bilgiye ayrıca Seyyid Ahmed Hüsameddin Efendi tarafından yazılmış *Edvâr-ı Alem* aslı eserden de ulaşabiliyoruz. Seyyid Ahmed Hüsameddin Efendi, *Edvâr-ı Alem*, (İzmir: Yeni Savaş, 1967).
- 25 Burada yaptığımız tahliller neticesinde Ahmed Hüsameddin Efendi'nin annesi Şerife binti Abdülhalah olması ve Dağıstanlı Şeyh Mustafa Efendi'nin de babasının Abdullah olması ve Muhammed Said Efendi'nin oğlu Ahmed Hüsameddin'e muhakkak Uluborlu'ya gidip Dağıstânî Mustafa Efendi'yi ziyaret etmesi ısrarında bulunma sebebi, onun dayısı olma ihtimali olup olmadığı kafamızı meşgul etmektedir. Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hayatı ve Eserleri*, 14. Musa Kazım Öztürk'ün kitabında bahsettiği akrabalık örgüsü, Ahmed Hüsameddin Efendi'nin babası Muhammed Said Efendi'nin Dağıstanlı Mustafa Efendi'nin hem hocası hem eniştesi olma ihtimali, acaba bu şekilde midir? Bir diğer mesele ise, her ne kadar nüfus kayıtlarında babasının ismi Abdullah olarak yer alsada da künyesinde "Hıdır oğlu" ifadesinin bulunması, o zamanlarda resmi kayıtların eksikliğinden kaynaklanan bir bilgi hatası olarak, "kölelere verilen lakap icabı baba adı Abdullah şeklinde yer almış olabilir mi?" sorusunu aklımıza getirmektedir. Şeyh Mustafa Nuri Dağıstani Efendi'nin Muhammed Said er-Rukkali'nin halifesi olduğuna dair bkz. Alkan, "Ahmed Hüsameddin Dağıstani'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri", 10.

ni göz önüne aldığımızda bu meyanda kendisinin Muhammed Said er-Rukkali'nin talebesi olma ihtimalini gözden kaçırmamalıyız. Dahası, kuvvetle muhtemeldir ki, o vakitlerde henüz çocuk yaştaki Şeyh Mustafa Dağıstânî ile de burada Muhammed Said er-Rukkali'nin tekkesinde karşılaşmışlardır.

Mürşidi Şeyh Hacı Hasan Feyzi Efendi'nin de Horasan erlerinden bir aileye mensup olarak Isparta Yalvaç'ta dünyaya gelmiş olması ve ancak 1850 yıllarında Denizli'ye yerleşmesi²⁶ bir tesadüf müdür, bilemiyoruz. Yalvaç'ta Nakşibendiyye'nin Dağıstan kolu Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî silsilesine bağlı olan bir medrese inşa eden ve daha sonra gittiği Denizli'de de Hâliidiye kolunun silsilesini devam ettiren Şeyh Hasan Feyzi Efendi'nin Kafkaslardan özellikle de Dağıstan'dan gelen birçok talebesi olduğu bilinmektedir.²⁷ Ancak yaptığımız araştırmalar neticesinde, Şeyh Hasan Feyzi Efendi'nin Dağıstanlı talebeleri arasında Şeyh Mustafa Efendi'nin ismine rastlayamadık. O zamana ait yapılan irşad faaliyetlerinin zabıt altına tutulmamış olmasının, talebelerinin tam listesine erişmemize engel olduğunu düşünüyoruz.

Tesirleri

Mustafa Dağıstânî'nin Nakşibendiye tarikatine bağlılığının kat'iliğine rağmen, mezhebi meselesi dikkate şâyandır. Dağıstan özelinde Kafkasların Müslüman olma sürecinde Abbâsî Devleti'nin politikaları, bölgenin İran sınırına yakınlığı ve Ruslarla olan mücadeleler ekseninde, Dağıstan ve Derbend bölgesinin Şiîliğe karşı tavırlarını araştırdığımızda Şiîliğin bölgede yaygın olduğunu öğreniyoruz.²⁸ Aslında bu durum Ahmed Hüsameddin

26 bkz. Mustafa Oral, "Denizli'de Bir Burç: Hacı Hasan Feyzi Efendi," *Yeni Asya*, 28.11.2018.

27 bkz. Çağdaş Yenidede, "Hacı Hasan Feyzi Efendi ve Üzümlü Dedesi Türbeleri", 01.03.2014, <https://www.youtube.com/watch?v=LAY4-6r-k8M>.

28 bkz. Gülreyhan Novruzova, "Dağıstan Derbent Bölgesi Terekeme Türklerinde Sosyal ve Dini Hayat", (Yüksek Lisans, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), 79. Ayrıca Abdullah Saydam'ın belirttiğine göre, Hz. Ömer (634-644) zamanından itibaren Güneydoğu Kafkasya'ya yayılmaya baş-

Efendi'nin oğlu Musa Kazım Öztürk'ün *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler* adlı eserinde de zahiren görülmektedir.²⁹ Fakat konu Dağıştânî Şeyh Hacı Mustafa Efendi olunca, aile şeceresinde bizzat oğlu Ahmed Feyzi Efendi'nin belirttiğine göre, atalarının Dağıştan'a yerleştikleri dönemde bölgede Şâfiî mezhebinin yaygın olduğunu ancak amcasının Hanefî mezhebi üzerinde sabit kaldığının altını çizmiştir. Açıkçası, kafaları karıştıran ve ehemmiyet arz eden bir diğer mesele de hem Nakşî hem Şîî olmanın imkanı vaziyetidir. Zira Nakşibendiyye tarih boyunca Sünnîliğin en büyük destekçisi olmuştur. Öte yandan, Senirkent Alevilerinin Mustafa Dağıştânî'nin öğretilerine ve ölümünden sonra türbesine sahip çıkmaları önemli bir noktadır. Tabii ki bu mesele başka bir makalenin konusudur ancak Böcüzade Süleyman Sami'nin *Isparta Tarihi*'nde belirttiğine göre, Şeyh Mustafa Dağıştânî Efendi'nin Senirkent'in hem Sünnî hem Alevî halkı tarafından benimsenmiş olması ve hatta türbedarlığının da bu iki birbirinden farklı zümre tarafından üstlenilmesi gösteriyor ki, Mustafa Dağıştânî Efendi Şiîliğe aşinaydı.³⁰

Mustafa Dağıştânî'nin Senirkent'teki irşad faaliyetlerine dair, hatırat ve aile şeceresinden başka elimizde pek fazla kaynak bulunmamaktadır. Lakin yukarıda soy meselesinde belirtildiği gibi yerel diğer dinî önderlerle bir rekabet halinde olduğunu söyleyebiliriz. Yukarıda bahsi geçen Veli Baba

postnişini Takıyuddin Efendi'nin Şeyh Mustafa Dağıştânî'nin seyyidliğini inkar etmesi, bu rekabeti gösteren açık bir delildir. Osmanlı arşivlerinden elde ettiğimiz evrakta, Takıyüddin Efendi bölgede etkin bir figür olarak ortaya çıkıyor. Örneğin, 1312 tarihli bir şikayette Takıyüddin Efendi'nin Uluborlu kaza idare meclisi yardımıyla bölgede bir değirmene el koyduğu ve art arda gönderilen soruşturma yazılarına karşı korunduğu görülmektedir.³¹ Ertesi yıl bu sefer Takıyüddin Efendi'yi, zapt ettiği değirmenini Senirkent ahalisinden iki kardeşe kaptırmış ve değirmenin kendisine iadesi için şikayet halinde görüyoruz.³² Bu belgelerde Takıyüddin Efendi karşımıza hırslı ve kendisine halkın teveccühünü kazanma mânâsında rakip tanımak istemeyen bir şahıs olarak çıkmaktadır. Mustafa Dağıştânî Efendi'nin Ehl-i Beyt'ten olmadığı meselesini de ortaya atmasında bu hırslının etkili olduğunu düşünüyoruz. Bunlara ilaveten İlegöp köyündeki Veli Baba Dergâhı'nın son postnişini olan Mehmed Takıyüddin Efendi'nin, Veli Baba hakkında keramattan sayılabilecek ifadeleri, bize, Şeyh Dağıştânî Efendi ile Osmanlı Arşivlerine de yansıyan mücadelenin bir kıskançlık unsuru olduğu hissiyatını vermektedir.³³

Hayatının sonuna kadar Senirkent'te irşad faaliyetlerine devam eden Şeyh Mustafa Efendi, Senirkent'te medfun olup, türbesi ve câmii de bulunmaktadır. Şeyh Mustafa Dağıştânî Efendi, 1909 yılında vefat

layan İslâmiyet, sonraki senelerde büyük bir güç göstermiştir. Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri: (1856-1876)*, 23. Kırım ve Kafkas göçleri: (1856-1876 Ayrıca Şiîliğin Dağıştan bölgesindeki dağılımı için bkz. Bruno De Cordier, "Russia's 'Other Ummah': From 'Ethnic Shi'ism' to Ideological Movement?," *Anthropological Journal of European Cultures* 27, 1 (2018): 122.

29 bkz. Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*. Abbâsiler döneminde Şîî hareketleri, hilâfet kaye gısından dolayı ortaya çıkmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Mehmet Azimli, "Abbâsiler Dönemi Mu'hammed en-Nefsu'z Zekiyye ve Kardeşi İbrahim'in İsyanı", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8, 2 (2008): 20.

30 bkz. Böcüzade Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, haz. Hasan Babacan, (Isparta: Isparta İl Kültür Turizm Müdürlüğü, 2012), 316.

31 "Uluborlu Kazasının Senirkent Nahiyesine Bağlı Yassıviran Karyesindeki Değirmenin Ebleküp Karyesi Ahalisinden Takıyüddin Efendi Tarafından Zabtedildiğine Dair Mustafa Nuri İmzasıyla Yapılan Şikayetin Tahkiki", (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, DH. MKT./366-4-0, Hicri 1312).

32 "Hamidabad Sancağının Uluborlu Kazasına Tabi Uluköy'de Bulunan ve Zaviyedarlığı Uhdesine Verilen Sadat-ı Kiramdan Veli Baba Dergâhı'na Bağlı Veli Baba Değirmeni'nin Zaptedildiğine Dair Mehmed Takıyüddin Efendi Tarafından Yapılan Şikayetin Tahkiki", (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, DH.MKT./420-10-0, Hicri 1313).

33 Böcüzade Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, 315. Veli Baba'nın Alevî dedeliği hakkında bkz. Yasin Erdenk, *Isparta Yöresi Ziyaret ve Adak Yerleri*, (Yüksek Lisans, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001).

etmiş, bugün câmi olarak kullanılan zâviyesinin haziresinde defnedilmiştir. Maalesef yazdığı ve kendisinden sonra bıraktığı bir eser mevcut değildir. 19. yüzyılın ilk yarısında ki bu tarih Şeyh Mustafa Dağıstânî'nin Senirkent'e görevlendirildiği zamanlara denk gelmektedir, Kırım Muharebesi'ne kadar mektepler, medreseler ve tekkeler ilim talipleriyle dolu idi. Böcüzade'nin bildirdiğine göre, Isparta ve oniki ilçesinde elli altı çeşit mekteb-i sıbyan ve eski medrese âbad ve mâmur oldu. Senirkent'in ancak 1886'da belde ve 1952 yılında ilçe oluşu Şeyh Mustafa Efendi'nin Senirkent'te değil de Uluborlu'da görevlendirilmiş olabileceği ihtimalini aklımıza getirmektedir. Zira 1872 tarihli salname bilgileri uyarınca Uluborlu kazasında 11 medrese ve 4 zâviye bulunmaktadır.³⁴

Şifâhî kaynaklardan ve aile şeceresinden edindiğimiz bilgileri ve parçaları birleştirerek hayatı hakkında malumat sahibi olduğumuz Şeyh Hacı Mustafa Dağıstânî Efendi'nin babasının ismi Abdullah, annesinin ismi ise Havva'dır. Nüfus ve Vatandaşlık Bilgileri kayıtlarına göre de 17 Şubat 1909 yılında Senirkent'te vefat etmiştir. Oysaki, Şeyh Mustafa Dağıstânî Efendi'nin hayatının kayıtlı olduğu bir diğer belge olan ve Senirkent'in yerel araştırmacılarından Necati Ölgün imzasıyla yazılarak bilgilerin derlendiği çalışmada 1904 yılında vefat ettiği belirtilmektedir.

Şeyh Mustafa Dağıstânî Efendi'nin torunları daha sonradan Afyon-Şuhut ve Aydın taraflarına dağılmış olup bir kısmı ise Senirkent'te kalmayı yeğlemiştir. Şuhut'un coğrafi anlamda yakınlığını bir tarafa bırakacak olursak, özellikle Aydın bölgesine yerleşmelerini bireysel olarak irşad geleceğinin devamı olarak nitelendirebiliriz. Ancak Böcüzade'nin *Isparta Tarihi* eserinde de değindiği gibi, 19. yüzyılda Aydın treninin faaliyete geçmesiyle, ticârî gelişmelerin gözle görünür hale gelmesi,

34 Sinav, "1844-1845 (H. 1260-1261) Tarihli Temettuat Defteri'ne Göre Uluborlu Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı", "Hamidabad'a Bağlı Senirkent Nahiyesi'ne Ait Resmi İşlemlerin Daha Süratli ve Kolay Yapılabilmesi İçin Daha Yakın Olan Uluborlu'ya Bağlamasının Uygun Olduğu", (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, DH. MKT./84-44-0, Hicri 1310).

Isparta zanaat ehlinin kullandığı malzemelerin, pamuk, zeytin ve zeytinyağı, üzüm ve incir ve hatta Manisa tütününün, hammadde halinde Isparta'ya gelerek işlenmiş şekillerinin Aydın treni vasıtasıyla İzmir limanına gönderilmesi³⁵ ve ulaşımın bu mânâda kolaylaşması yukarıda bahsettiğimiz göçün bir sebebi olabilir. Böcüzade'nin anlatımını doğrulayan Aydın'a göç hikayesinin bir örneği şu şekildedir: Şeyh Mustafa Dağıstânî Efendi'nin oğlu Ahmed Feyzi Efendi'nin (1865-1937) üzerinden torunu Veli Dağhan (1895-1969) küçük yaşta yetim kalması sebebiyle Aydın'daki akrabaları tarafından Balıkköy mahallesinde boşalan imamlik vazifesini yerine getirmek üzere Aydın'a çağırılmıştır.³⁶ Aydın Kalfaköy kabristanında medfun olan Veli Dağhan'ın Emin, Necati, Ayfer ve Zehra isimli çocukları olmuş ve Aydın civarına yerleşmişlerdir.

Tekkesi ve Halifeleri

Sadık Akdemir'in belirttiğine göre, Kınalızâde Ali Efendi'nin dedesi olan Abdülkadir Hamîdî Efendi'nin türbesi ve etrafındaki tek katlı birkaç odalı tekkesi hâlâ durmaktadır. Müstakil bir şeyhi ve dervişanı olmadığından, dışarıdan gelen bazı kişileri ihya etmek üzere, yirmi sene kadar evvel Senirkent'te Postnişin Dağıstânî Hacı Mustafa Efendi'nin halifesi Ispartalı Ali Dede Efendi bu tekke postnişinliğini canlandırmış ve Nakşî tarîkati âyinini icraya devam etmiştir.³⁷ Hacı Mustafa Dağıstânî Efendi'nin Ehl-i Beyt'ten geldiğinin

35 bkz. Böcüzade Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, 523.

36 bkz. age. 521. "... Her şahıs iki oğlu var ise birisini kendisine bırakacağı cihetle diğerini medreseye sokup kurtarmak fikrine istinaden oğlunun birini kendi yanında sanat ve ticarete almak ve diğerini dahi behemahal medreseye koymak arzusunu takip ve medreseler ve hocalar da bu arzuyla takviye ve tervic ediyorlardı."

37 bkz. M. Sadık Akdemir, "Kınalı Abdülkadir Hamidi Efendi ve Tekkesi", *Uluslararası Kınalızâde Ailesi Sempozyumu* (Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2014). M. Sadık Akdemir'in *Kınalı Abdülkadir Hamidi Efendi ve Tekkesi* isimli makalesine göre, "1400'lü yılların başında Isparta'da dünyaya gelmiştir. Osmanlı döneminde Isparta ve çevresine Hamid İli ve Sancağı ismi verildiğinden memleketine izafe ten Hamidi olarak da anılmıştır."

gizlenmesi gerektiğini oğullarına tembihleyen de önde gelen halifesi Ispartalı Ali Efendi'dir. Aile şeceresinden edindiğimiz bilgiler çerçevesinde, şehrin sadece eşrafının değil, ilim ve irfan zümresinin de takdirini kazanarak o dönemin meşhur müderris ve âlimlerinin kendisine ve dergahına intisabiyetini sağlamıştır. Bu isimlerden bazıları, Müderris Halil İbrahim Efendi Hoca, Müderris Okkalı Hüseyin Hoca, Durmuş Efendi Hoca, Hacı Hıdır Efendi, Hacı Ak Mehmed Efendi'dir.

Sonuç

16. yüzyıldan beri Kafkasları, Dağıstan'ı, tehdit eden bir güç olan Rusya'ya karşı, daha küçük yaşında bırakmak zorunda kaldığı ve hasret ve özlem içinde olduğu ailesine karşı hissettiği duygularını ve düşüncelerini hiçbir zaman bilemeyecek olduğumuz Şeyh Mustafa Dağıstânî Efendi, üstlendiği mânevî irşad vazifesini yerine getirmek için talebeler yetiştirmiş ve daima bunun mücadelesini vermiş bir Nakşibendî-Hâlidî şeyhidir.³⁸ Hayatı hakkında elde ettiğimiz bilgilerin bir kısmı, torunlarından şifâhî olarak dinlediğimiz olaylar serisi ve daha sonradan oğulları tarafından aktarılmış ve aile şeceresine yazılmış resmileşmiş evraklardan müteşekkildir. Biz, bu makalemizde dinlediğimiz ve öğrendiğimiz bilgileri resmi kaynaklardan da teyit ederek birleştirmeye çalışarak Şeyh Mustafa Dağıstânî Efendi'nin bir hayat silsilesini oluşturmaya gayret ettik. Yazılı bir eserinin olmayışı ve kendisi hayattayken Dağıstan'daki ailesi hakkında bir resmi kaynağın oluşturulamaması elbette hayatını yazarken bazı eksik parçalara sebebiyet vermiştir. Ancak elimizden geldiğince bu noktaları araştırıp, en makul olanına ulaşmaya çalıştık. Aile şeceresine ulaşmamda çok büyük katkıları olan Şeyhler sülalesinden Fadime Şavlı ve eşi Hasan Ali Şavlı'ya, Dağıstani Şeyhi'nin torununun kızı

38 Dergahı ziyarete gelen Bedüzaman'ın Mustafa Dağıstânî Efendi'nin "Nakşibendi Hazretlerinin son halifesi olduğu ve on iki yıl kutupluk vazifesini yerine getirdiği" ifadesi aile şeceresinde yer almaktadır. bkz. "Dağıstani Mustafa Efendi Aile Şeceresi - Fadia me ve Hasan Ali Şavlı Husûsî Evrakı", ts.

olan babaannem Ayfer (Dağhan) Kıvanç'a³⁹ bu eserin meydana gelmesindeki hatıraları için teşekkür ediyorum.

Tarihçe-i Hayat

1824	Doğumu / Rukkal, Dağıstan
1835	Osmanlı topraklarına gelişi, İstanbul'da Hacı Feyzullah Efendi'den ders alması
1840	Hacı Feyzullah Efendi ile birlikte Malatyalı Hüseyin Vaiz Efendi'den derslere başlaması
1842	Hac vazifesini ifası
1845	Tekrar Malatya'ya müşfidine dönüşü
1850	Yalvaç'a, ardından Denizli'deki Şeyhi Hacı Hasan Feyzi Efendi'nin rahle-i tedrisatından geçmesi
1860	Senirkent'e Nakşibendiyye'nin Hâlidîye kolu şeyhliği için görevlendirilmesi
1870	Dağıstan'dan hocası Muhammed Said er-Rukkali'nin oğlu Seyyid Ahmed Hüsameddin Efendi'nin Şeyhi ziyareti
1909	Vefatı / Senirkent, Isparta

Kaynaklar

Akdemir, M. Sadık. "Kıvalı Abdülkadir Hamidi Efendi ve Tekkesi". *Uluslararası Kınalızade Ailesi Sempozyumu*. Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2014.

Aksakal, Nurettin. *Tarihte Denizli'nin Gönül Sultanları-Hasan Feyzi Efendi ve Üzüm Dedesi Hulusi Efendi*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1998.

Algar, Hamid. "Halidiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XV, 1997, 295-296.

Algar, Hamid ve Ethem Cebecioğlu. "Volga-Ural Bölgesinin Son Büyük Nakşibendi Şeyhi: Zeynullah Resulev". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 37, 1 (1997): 131-149.

39 Babaannem, Ayfer Dağhan Kıvanç, bu makalenin basımını göremeden, 17 Kasım 2022 tarihinde vefat etmiştir.

- Alkan, Harun. "Ahmed Hüsameddin Dağıstani'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri". Yüksek Lisans, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Altın, Hakan. "XIX. Yüzyıl Batı Anadolu Bölgesine Kafkas Göçleri". Yüksek Lisans, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Atasoy, İhsan. *Bediüzzaman'ın Lokman Hekim Ruhlu Talebesi: Ali İhsan Tola*. İstanbul: Nesil, 2012.
- Azimli, Mehmet. "Abbasiler Dönemi Muhammed en-Nefsu'z Zekiyye ve Kardeşi İbrahim'in İsyanı". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8, 2 (2008): 20.
- Bilgili, İsmail ve Ahmet Çelik. *Muhammed Kudsi El-Bozkırı (Memiş Efendi)*. Konya: Konya Dizgi, 2013.
- Böcüzade Süleyman Sami. *Isparta Tarihi*. haz. Hasan Babacan. Isparta: Isparta İl Kültür Turizm Müdürlüğü, 2012.
- Cirtil, Selda Özgün. "Konya Yalvaç Denizli Üçgeninde Bir Şeyh ve Denizli Hacı Hasan Feyzi Efendi Tekke Camisi". *XI. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folklorü Kongresi/Sanat Etkinlikleri*. ed. Osman Kunduracı, Ahmet Aytaç. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2018.
- Civelekoğlu, Erol. "Senirkent Fıkraları Üzerine Bir Araştırma". Yüksek Lisans, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- "Dağıstani Mustafa Efendi Aile Şeceresi-Fadime ve Hasan Ali Şavlı Husûsî Evrakı", ts.
- De Cordier, Bruno. "Russia's 'Other Ummah': From 'Ethnic Shi'ism' to Ideological Movement?". *Anthropological Journal of European Cultures* 27, 1 (2018): 121-26.
- <https://afurca.com>. "Ehlibeyt İlk Olarak Kafkasya'ya Ne Zaman Geldi? (860-865)". [https://afurca.com/ehlibeyt-ilk-olarak-kafkasyaya-hic-reti/ehlibeyt-ilk-olarak-kafkasyaya-ne-zaman-geldi-860-865/](https://afurca.com/ehlibeytin-kafkasyaya-hic-reti/ehlibeyt-ilk-olarak-kafkasyaya-ne-zaman-geldi-860-865/).
- Erdenk, Yasin. *Isparta Yöresi Ziyaret ve Adak Yerleri*. Yüksek Lisans, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- Erel, Şerafettin. *Dağıstan ve Dağıstanlılar*. İstanbul: İstanbul Matbaası, 1961.
- Gül, Halim. "Dağıstan'da Nakşibendilik ve Hasan Hilmi Dağıstani," 483, 2016.
- "Hamidabad Sancağının Uluborlu Kazasına Tabi Uluköy'de Bulunan ve Zaviyedarlığı Uhdesine Verilen Sadat-ı Kiramdan Veli Baba Dergahı'na Bağlı Veli Baba Değirmeni'nin Zaptedildiğine Dair Mehmed Takiyüddün Efendi Tarafından Yapılan Şikayetin Tahkiki". Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, DH.MKT./420-10-0, Hicri 1313.
- "Hamidabad'a Bağlı Senirkent Nahiyesi'ne Ait Resmi İşlemlerin Daha Süratli ve Kolay Yapılabilmesi İçin Daha Yakın Olan Uluborlu'ya Bağlamasının Uygun Olduğu", Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, DH.MKT./84-44-0, Hicri 1310.
- Kavak, Abdulcebbar. "19. Yüzyılda Batı Asya'da Nakşibendiliğin Yayılması". *Afro Eurasian Studies* 10, 1 (2022): 15-26.
- , "Nakşibendiliğin Orta Doğu'da Yayılmasında Mevlana Halid al-Bağdadi'nin Rolü". *Uluslararası Mevlana Halid-i Bağdadi Sempozyumu*, 2016.
- Kaymakçı, Fatma. "Nakşibendî Meşâyihinden Hacı Feyzullah Efendi ve Tasavvufî Görüşleri". Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Kucak, Ömer. "Çıldır Sancağı (1830-1877)". Doktora, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2018.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Seyyid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII,

- 2009, 40-43.
- Novruzova, Gülreyhan. “Dağıstan Derbent Bölgesi Terekeme Türklerinde Sosyal ve Dini Hayat”. Yüksek Lisans, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Oral, Mustafa. “Denizli’de Bir Burç: Hacı Hasan Feyzî Efendi.” *Yeni Asya*. 28.11.2018.
- Öz, Mustafa. “Muhammed el-Cevâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXX, 2020, 512-513.
- Öztürk, Musa Kazım. *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*. Ankara: Yenigün, 1969.
- , *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hayatı ve Eserleri*. İzmir, 1996.
- Saydam, Abdullah. *Kırım ve Kafkas göçleri: (1856-1876)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.
- Seyyid Ahmed Husameddin Efendi. *Edvâr-ı Alem*. İzmir: Yeni Savaş, 1967.
- Sinav, Sami. “1844-1845 (H. 1260-1261) Tarihli Temettuat Defteri’ne Göre Uluborlu Kazası’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı”. Yüksek Lisans, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- “Uluborlu Kazasının Senirkent Nahiyesine Bağlı Yassıvıran Karyesindeki Değirmenin Ebleküp Karyesi Ahalisinden Takiyüddin Efendi Tarafından Zabtedildiğine Dair Mustafa Nuri İmzasıyla Yapılan Şikayetin Tahkiki”. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, DH.MKT./366-4-0, Hicri 1312.
- Uludağ, Süleyman. “Müridizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XXXII, 2006, 50-52.
- Ware, Robert Bruce ve E. F. Kisriev. *Dagestan: Russian Hegemony and Islamic Resistance in the North Caucasus*. New York: Routledge, 2015.
- Yarlykapov, Akhmet A. ve Marya S. Rozanova. “The Islamic Religion and Cultural Diversity in Contemporary Russia: Case Study of North Caucasus Region, Dagestan”. *OMNES: The Journal of Multicultural Society* 5, 1 (2014): 22–47.
- Yenidede, Çağdaş. “Hacı Hasan Feyzi Efendi ve Üzüm Dedesi Türbeleri”. 01.03.2014. <https://www.youtube.com/watch?v=LAY4-6r-k8M>.

Şeyh Mustafa Dağistânî'nin Türbesine Ait Bazı Fotoğraflar

Ayrıca haziresinde kendisinden başka oğullarının da kabri bulunmaktadır.